

Εγκώμιο στο Ευρώ

Θεόδωρος Μαριόλης

Τμήμα Δημόσιας Διοίκησης, Πάντειο Πανεπιστήμιο – Email: mariolis@hotmail.gr

1. Εισαγωγή

Αν και το τελευταίο διάστημα έχουν πυκνώσει οι κριτικές απέναντι «στο ευρώ», εξακολουθούν να παραμένουν, ιδίως στην Ελλάδα, μάλλον μειοψηφικές. Σε αντίθεση με ό,τι ίσχυε έως τώρα, στο παρόν κείμενο επιθυμώ να συνταχθώ όχι μόνον με τη φαινόμενη πλειοψηφία, αλλά και να συνθέσω ένα μικρό εγκώμιο στο ευρώ. «Εγκώμιο», εκ του «κόμος», σημαίνει: «επαινετικός λόγος, ύμνος σε νικητή, δοξολόγημα» (Δορυμπαράκης, 1993, σελ. 217).

Αρχικά αναφέρομαι στο ζήτημα της εθνικής οικονομικής πολιτικής, γενικά. Στη συνέχεια δείχνω τη συνοχή του συστήματος του ευρώ. Τέλος, εκθέτω το όραμα, το οποίο διαπνέει το εν λόγω σύστημα, και αντλά ορισμένα συμπεράσματα από τη σύνολη συζήτηση.

2. Περί Εθνικής Οικονομικής Πολιτικής

«Αν υπάρχει κάτι, υπάρχει βέβαια ή το ον ή το μη ον ή και το ον και το μη ον.»

Κατά τον Μπάρροουζ (1979), «σκοπός της τέχνης, αλλά και του συνόλου της δημιουργικής σκέψης, είναι να μας κάνει να συνειδητοποιήσουμε αυτά που γνωρίζουμε και δεν ξέρουμε ότι τα γνωρίζουμε», ενώ σκοπός των θρησκευτικο-ιδεολογικών δογμάτων είναι «να μας κάνουν να αγνοούμε τα όσα γνωρίζουμε». Καίτοι τετριμμένο, έχει διαγραφεί από τη μνήμη του πολίτη της Ζώνης του Ευρώ (ΖΕ) το ιστορικό γεγονός ότι, σε ορισμένο έστω βαθμό, οι αρχές μίας εθνικής οικονομίας ρυθμίζουν και ρυθμίζονται την κατάστασή της με τα ακόλουθα μέσα-εργαλεία:

- (i). Δημοσιονομικά.
- (ii). Νομισματικά.
- (iii). Συναλλαγματικά.
- (iv). Εμπορικά (δασμολογικές και μη δασμολογικές μορφές προστασίας, όπως ποσοστάσεις εισαγωγών, επιδοτήσεις εξαγωγών, αξίωση ελάχιστου εγχώριου μεριδίου παραγωγής).
- (v). Εισοδηματικά.

Βεβαίως, κατά τη χρήση αυτών των μέσων υφίστανται, όπως διδάσκει η οικονομική επιστήμη, δύο σημαντικοί περιορισμοί:

Π1. Στη γενική περίπτωση, ο αριθμός των στόχων, τους οποίους θέτουν οι αρχές οικονομικής πολιτικής, πρέπει να ισούται με τον αριθμό των χρησιμοποιούμενων μέσων.

Παράδειγμα: Οι αρχές μίας οικονομίας με ανεργία και ελλειμματικό ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών (όπως π.χ. η ελληνική) δεν μπορούν να επαναφέρουν αυτά τα

δύο μεγέθη στα όποια επιθυμητά επίπεδα μόνον με π.χ. την αύξηση των κρατικών δαπανών (ή τη μείωση των φόρων): Αυτή η αύξηση θα οδηγήσει σε αύξηση του προϊόντος, και, άρα, σε μείωση της ανεργίας, αλλά σε χειροτέρευση του ισοζυγίου. Απαιτείται, λοιπόν, η χρήση πρόσθετου μέσου, όπως π.χ. η επιβολή δασμών. Η αύξηση των κρατικών δαπανών αυξάνει τη συνολική δαπάνη της οικονομίας («πολιτική αύξησης της δαπάνης»), ενώ η επιβολή δασμών αυξάνει (μειώνει) τη δαπάνη για τα ημεδαπά (αλλοδαπά) εμπορεύματα («πολιτική μεταστροφής της δαπάνης»), και, έτσι, δύναται να επιτευχθούν και οι δύο στόχοι, ταυτοχρόνως (βλέπε π.χ. Krugman και Obstfeld, 2011β, σσ. 394-399).

Π2. Μεταξύ των ακολούθων τριών, (i) σταθερή συναλλαγματική ισοτιμία, (ii) ελεύθερη κίνηση χρηματικών κεφαλαίων, και (iii) εθνικά ανεξάρτητη νομισματική πολιτική, οι εθνικές αρχές μπορούν να επιλέξουν μόνον δύο («Τρίλημμα της Ανοικτής Οικονομίας ή, αλλιώς, Ασύμβατο Τρίγωνο» – βλέπε π.χ. Krugman και Obstfeld, 2011β, σσ. 604-607).

Παράδειγμα: Στη ΖΕ δεν υφίσταται μόνον ενιαίο νόμισμα αλλά και η χωρίς φραγμούς κίνηση των χρηματικών κεφαλαίων. Σωστά, επομένως, η νομισματική πολιτική έχει ανατεθεί σε υπερεθνικό, ανεξάρτητο όργανο, στην Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ).

3. Η Συνοχή του Συστήματος του Ευρώ

«Όμως, όπως θα δείξουν τα πράγματα, ούτε το ον υπάρχει ούτε το μη ον ούτε το ον και το μη ον.»

Τέσσερα είναι τα κύρια χαρακτηριστικά της ΖΕ:

X1. Το ελεύθερο εμπόριο.

X2. Το ενιαίο νόμισμα.

X3. Η ελεύθερη μετακίνηση των χρηματικών κεφαλαίων.

X4. Η ελεύθερη μετακίνηση του εργατικού δυναμικού. Επομένως, κάθε οικονομία που συμμετέχει στη ΖΕ δεν μπορεί να χρησιμοποιήσει την εμπορική πολιτική (λόγω του **X1**), την συναλλαγματική πολιτική (λόγω του **X2**) και τη νομισματική πολιτική (λόγω των **X2** και **X3** – βλέπε τον **Π2**) και, έτσι, της απομένουν η δημοσιονομική και η εισοδηματική πολιτική. Και για αυτές τις δύο πολιτικές, όμως, υπάρχουν *a priori* περιορισμοί:

Π3. Η δημοσιονομική πολιτική περιορίζεται από το «Σύμφωνο Σταθερότητας».

Π4. Η εισοδηματική πολιτική περιορίζεται από την ελευθερία της κίνησης των χρηματικών κεφαλαίων.

Θα αναφερθώ κατά σειρά σε αυτούς:

Π3. Ας υποθέσουμε ότι μία χώρα ακολουθεί συστηματικά «χαλαρή δημοσιονομική πολιτική». Αυτό δύνανται να έχει τις εξής επιπτώσεις: (i) αφού η εν λόγω χώρα καταφεύγει στις κεφαλαιαγορές, ασκεί ανοδικές πιέσεις στα επιτόκια της ΖΕ, πράγμα που δημιουργεί παρενέργειες στις υπόλοιπες χώρες-μέλη, και (ii) όσες χώρες πλήττονται από αυτήν την εξέλιξη θα πέσουν την ΕΚΤ να ασκήσει πιο χαλαρή νομισματική πολιτική, πράγμα που αντιβαίνει στην ανεξαρτησία της τελευταίας. Είναι λογικό, επομένως, να τίθενται εξαρχές περιορισμοί στο μέγεθος των ελλειμμάτων και χρεών του δημοσίου τομέα.

Π4. Η ελευθερία της κίνησης των χρηματικών κεφαλαίων συνεπάγεται δύο πράγματα:

1. Την *τάση* διαμόρφωσης ενδοζωνικά ενιαίου επιτοκίου (ή ποσοστού κέρδους, σε μη νεοκλασική ορολογία). Συνεπώς, η κύρια μεταβλητή ελέγχου της εθνικής εισοδηματικής πολιτικής είναι οι μισθοί (και όχι τα κέρδη ανά μονάδα επενδεδυμένου κεφαλαίου), των οποίων η ενδοζωνική κλίμακα θα πρέπει να βρίσκεται τίθεται σε ευθεία αντιστοιχία με την ενδοζωνική κλίμακα των παραγωγικοτήτων εργασίας και κεφαλαίου.¹ Για αυτό ακριβώς είναι τελείως εξωπραγματικές οι αιτιάσεις κατά της ΖΕ σχετικά με το ότι οι μισθοί στους τομείς παραγωγής διεθνώς εμπορευσιμων εμπορευμάτων στην Ελλάδα (για παράδειγμα) είναι χαμηλότεροι από τους αντίστοιχους μισθούς στη Γερμανία (για μία συγκριτική εξέταση ορισμένων βασικών κοινωνικοτεχνικών όψεων της γερμανικής, ελληνικής, ισπανικής και φινλανδικής οικονομίας, βλέπε Mariolis *et al.*, 2012, καθώς και Μαριόλης, 2010α). Ακόμα και μία πρόχειρη θεώρηση των στατιστικών δεδομένων δείχνει ότι η ενδοζωνική συσχέτιση μισθών-παραγωγικοτήτων είναι ιδιαίτερα ισχυρή, πράγμα που υποδηλώνει ότι το σύστημά μας λειτουργεί ως «καλοκορδισμένη μηχανή», με την συμβολή, βεβαίως, όλων εκείνων των κοινωνικών εταίρων, οι οποίοι συνδιαμορφώνουν τις επιμέρους εθνικές εισοδηματικές πολιτικές.

2. Το διεθνή ανταγωνισμό για την προσέλκυση των ελεύθερα κινούμενων χρηματικών κεφαλαίων, ο οποίος ωθεί τις εθνικές αρχές στη διαμόρφωση ευνοϊκών φορολογικών πλαισίων, πράγμα που δεν αποκλείεται να οδηγήσει στη συρρίκνωση της φορολογικής βάσης και, έτσι, στην αύξηση των φόρων στους μισθούς ή/και σε περικοπές των κοινωνικών δαπανών.

Στην πραγματικότητα, ωστόσο, δεν υφίστανται μόνον αυτοί οι περιορισμοί. Υφίσταται, εν δυνάμει (παρά, ακόμα, εν ενεργεία), και άλλος ένας, εξαιρετικά σημαντικός περιορισμός, ο οποίος απορρέει από το **X4**:

Π5. Όταν εγκαθιδρύεται ελεύθερη μετακίνηση του εργατικού δυναμικού, ενεργοποιείται τάση διαμόρφωσης ενδοζωνικά ενιαίου ωρομισθίου (ανά είδος-

ποιότητα εργασίας). Έτσι, δεδομένων των συνθηκών ελεύθερου εμπορίου και ελεύθερης μετακίνησης των χρηματικών κεφαλαίων, ο ενδοζωνικός καταμερισμός-συνδυασμός της εργασίας παύει να διέπεται από το «νόμο των συγκριτικών πλεονεκτημάτων» (ο οποίος εξακολουθεί να διέπει το εμπόριο της ΖΕ με τον υπόλοιπο κόσμο). Αντιθέτως, τείνει να διέπεται από το «νόμο των απολύτων πλεονεκτημάτων».² Συνεπώς, κάθε οικονομία τείνει να εξειδικεύεται, αναπόφευκτα, στην παραγωγή εκείνων των εμπορευμάτων, στα οποία εμφανίζει την απολύτως υψηλότερη, ενδοζωνικά, παραγωγικότητα, καθώς επίσης και στην παραγωγή ορισμένων διεθνώς μη εμπορευσιμων εμπορευμάτων (όπως π.χ. ορισμένες χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες, οι κατασκευές και το εσωτερικό εμπόριο), ενώ οι εθνικές αρχές χάνουν και το μέσο της εισοδηματικής πολιτικής.³

Συμπεραίνουμε, λοιπόν, ότι, σε αντίθεση με ό,τι διατείνονται διάφοροι επικριτές του, το σύστημα του ευρώ δεν εδράζεται σε παραλογισμούς ή αποσπασματικές θεωρήσεις των οικονομικών νομοτελειών, αλλά χαρακτηρίζεται από σημαντική εσωτερική συνοχή και στόχο, ο οποίος είναι η όλο και μεγαλύτερη πειθάρχηση

² Θέλοντας να πειράξει τον Paul Samuelson, ο διάσημος μαθηματικός Stanislaw Ulam (γνωστός για τη συμβολή του στην ανάπτυξη και εφαρμογή της πυρηνικής φυσικής, όπως π.χ. στην κατασκευή της βόμβας υδρογόνου) ρώτησε εάν υπάρχει ένα, έστω, μη τετριμμένο (μη αναμενόμενο από τον κοινό νοο) θεώρημα των κοινωνικών επιστημών. Ο Samuelson προβληματίστηκε, ενώ μόνον μετά από αρκετά μεγάλο χρονικό διάστημα του απάντησε: «Το θεώρημα του Ricardo περί συγκριτικού πλεονεκτηματος. Το ότι δεν είναι τετριμμένο αποδεικνύεται από το πλήθος των σημαντικών και ευφώνων ανθρώπων που δεν κατόρθωσαν να το συλλάβουν από μόνι τους ή να το πιστέψουν αφού τους εξηγήθηκε.» (για την αναλυτική ανάπτυξη του θεωρήματος, το οποίο διαφέρει από αυτό που εκτίθεται στα «ορθόδοξα» εγχειρίδια, όπως π.χ. σε αυτό των Krugman και Obstfeld, 2011α, κεφ. 3, και για τη σχέση συγκριτικών-απολύτων πλεονεκτημάτων, βλέπε Steedman, 1979, Essays 2-3 and 8-9, Brewer, 1985, Mariolis, 2004, και Μαριόλης, 2010β). Βεβαίως, η ενδοζωνική κινητικότητα του εργατικού δυναμικού δεν είναι ακόμα ιδιαίτερα υψηλή (και είναι σαφώς χαμηλότερη από αυτήν που σημειώνεται στις ΗΠΑ και στον Καναδά). Η θεωρητική και εμπειρική ανάλυση δείχνουν, ωστόσο, ότι θα αυξάνεται συνεχώς και αναπόφευκτα (θα επανέλθουμε σε αυτό το ζήτημα).

³ Ας θεωρήσουμε το σύστημα που αναλύθηκε στο Παράρτημα του παρόντος. Επειδή, «*άωρα*», το αριστερό μέλος της εξίσωσης (3) ισούται με 1 και επειδή το δεξιό μέλος της είναι, εξ υποθέσεως, μεγαλύτερο από 1, έπεται ότι αυτή η εξίσωση δεν ισχύει, για κανένα j (ή, με άλλα λόγια, ισχύει, για κάθε j , η εξίσωση (4) με το σύμβολο: « $<$ »). Άρα, όλα τα εμπορεύματα παράγονται στη χώρα Α, ενώ η χώρα Β δεν είναι σε θέση να παράγει κανένα εμπόρευμα, *ακόμα και εάν* $w^A = w^B = 0$, ή, αλλιώς, όπως έγραφε ένας εμπειρικός κριτής του κεφαλαιοκρατικού συστήματός μας, ακόμα και εάν οι εργαζόμενοι «μπορούσαν να ζουν με τον αέρα μόνο και δεν θα χρειάζονταν επομένως να εργαστούν καθόλου για τον εαυτό τους» (Μαρξ, 1978, σελ. 313). Στο παρόν σύστημα, επομένως, η ενδοζωνική εξειδίκευση δεν καθορίζεται από τη σχέση διάταξης ανάμεσα στο λόγο των ωρομισθίων και το λόγο των τομεακών συνολικών παραγωγικοτήτων (οι οποίοι εκφράζουν τα «συγκριτικά πλεονεκτήματα» των οικονομιών), αλλά μόνον από τη σχέση διάταξης των τομεακών συνολικών παραγωγικοτήτων: Για να μπορούσε η χώρα Β να παράγει ένα, οποιοδήποτε, εμπόρευμα j θα έπρεπε και θα αρκούσε να ισχύσει $\Pi_j^B \geq \Pi_j^A$ (όταν ισχύσει το σύμβολο του «μεγαλύτερο από», τότε το παράγει μόνον η χώρα Β, ενώ όταν ισχύσει το σύμβολο του «ίσον», το παράγει και οι δύο χώρες), δηλαδή να έχει «απόλυτο πλεονέκτημα» στην παραγωγή του.

¹ Αυτό το κρίσιμο ζήτημα αναλύεται, κατά τον απλούστερο δυνατό τρόπο (από ό,τι είμαι σε θέση να αντιληφθώ), στο Παράρτημα του παρόντος. Ο αναγνώστης παραπέμπεται επίσης σε ένα δελτίο τύπου (13/11/2004) της Τράπεζας της Ελλάδας, με τίτλο: «Μισθολογικές αυξήσεις στην Ελλάδα», το οποίο κρίνω ότι παρουσιάζει εξαιρετικό πραγματολογικό ενδιαφέρον.

των εθνικών οικονομιών στις «δυνάμεις της αγοράς». Στα ακόλουθα θα δούμε ότι, στην πραγματικότητα, δεν υπάρχει απλά και μόνον στόχος αλλά όραμα.

4. Το Όραμα του Συστήματος του Ευρώ

«Αρα, δεν υπάρχει τίποτα.»

Με το εν λόγω σύστημα, για το οποίο πολύ δύσκολα μπορεί κανείς να φανταστεί ένα υποκατάστατο, συντελούνται, βαθμιαία, οι ακόλουθες μεταβολές:

1. Η παραγωγή μεταφέρεται, όλο και περισσότερο, σε εκείνες μόνον τις επιχειρήσεις που σημειώνουν την υψηλότερη δυνατή παραγωγικότητα, δηλαδή στις πιο τεχνολογικά προηγμένες επιχειρήσεις. Έτσι, στον ευρωπαϊκό χώρο, η κεφαλαιοκρατική ορθολογικότητα ή, αλλιώς, αποτελεσματικότητα της παραγωγής του εισοδήματος αγγίζει το ιδεατό όριό της.

2. Τελειώνει, οριστικά και αμετάκλητα, ο όποιος ενεργός ρόλος της εθνικής οικονομικής πολιτικής: Οι εθνικές αρχές είναι αναγκασμένες, είτε το επιθυμούν είτε όχι, να ανταποκρίνονται, με τον ίδιο πάντοτε τρόπο και με τα ίδια πάντοτε ελάχιστα μέσα στην οικονομική συγκυρία, όπως αυτή διαμορφώνεται από τη δράση των «δυνάμεων της αγοράς», παρά να την διευθετούν ή, έστω, να την επηρεάζουν.⁴

3. Υπό την πίεση που αναπτύσσει η αναγκαιότητα της ενδοζωνικής αντιστοίχισης μισθών-παραγωγικότητας και η ελεύθερη μετακίνηση του εργατικού δυναμικού, αναδιαρθρώνεται η συνολική διαδικασία αναπαραγωγής της εργασιακής δύναμης (δηλαδή από το εκπαιδευτικό μέχρι και το συνταξιοδοτικό σύστημα) και συστήνεται «απελευθερωμένη, ευέλικτη και ευρωπαϊκά ενιαία αγορά εργασίας».⁵ Έτσι, η κεφαλαιοκρατική ορθολογικότητα της κατανομής του εισοδήματος αγγίζει το ιδεατό όριό της.

Ο συνδυασμός όλων αυτών των δομικών μεταβολών δεν παραπέμπει παρά σε ένα ανόθευτο από εξωαγοραίες στρεβλώσεις και κοινωνικούς περιορισμούς κεφαλαιοκρατικό σύστημα σε ευρωπαϊκή κλίμακα, το οποίο όταν και όποτε λάβει «σάρκα και οστά», θα συμπληρωθεί με το εποικοδόμημα-στάδιο της «Πλήρους Οικονομικής Ένωσης», δηλαδή της ευρωπαϊκά ενιαίας οικονομικής πολιτικής.⁶

⁴ Αν και όχι λίγοι μελετητές έχουν πραγματευθεί σε βάθος το «ζήτημα της πολιτικής αυτοχειρίας της κομματικής γραφειοκρατίας» κατά την περίοδο αποσύνθεσης της ΕΣΣΔ (βάσει των λεγόμενων «αντικειμενικών και υποκειμενικών υποδειγμάτων»), δεν γνωρίζω να έχει απασχολήσει (ή, τουλάχιστον, στον ίδιο βαθμό) η – ως την ονομάσω έτσι – «αυτοχειρία της εθνικής οικονομικής πολιτικής» στην Ευρώπη.

⁵ Είχα την ευκαιρία να επιμείνω σε αυτά τα δύο ζητήματα μάλλον εγκαίρως (βλέπε Μαριόλης, 1999). Το στις μέρες μας εκκολλητόμενο «Σύμφωνο Ανταγωνιστικότητας για την Ευρώπη», δηλαδή ο – κατά τη γερμανική κυβέρνηση – «ακρογωνιαίος λίθος όσων θα γίνουν μελλοντικά στους κόλπους της Νομισματικής Ένωσης», δεν συνιστά πάρα το εγγείριμα της οριστικής ρύθμισής τους.

⁶ Θέτοντας στην άκρη τις σχέσεις του με τον υπόλοιπο κόσμο, δύναται να λεχθεί ότι (θα) πρόκειται για σύστημα με εξαιρετικό βαθμό «αυτοποίησης» (έννοια που συγκροτήθηκε, στις αρχές της δεκαετίας του 1970, από τους βιολόγους Humberto Maturana και Francisco Varela και, εν συνεχεία, εισήχθη στη Γενική Θεωρία των Συστημά-

Από την έως τώρα συζήτηση, θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι υποστηρίζω την ανυπαρξία εγγενών προβλημάτων στο σύστημα του ευρώ. Όπως θα φανεί ευθύς αμέσως, δεν είναι στις προθέσεις μου η απόκρυψη τους, αλλά η τοποθέτησή τους σε ευσταθή βάση:

1. Το πρώτο πρόβλημα είναι ότι οι χώρες με χαμηλά επίπεδα παραγωγικότητας στρέφονται στην παραγωγή «παραδοσιακών ή εντάσεως φυσικών πρώτων υλών και ανειδίκευτης εργασίας» εμπορευμάτων και διεθνώς μη εμπορεύσιμων εμπορευμάτων (πράγμα που έχει, χωρίς αμφιβολία, αρνητικές συνέπειες για τα εξωτερικά και δημόσια ελλείμματα και χρέη, καθώς επίσης και για την απασχόληση), ενώ οι χώρες με υψηλά επίπεδα παραγωγικότητας στρέφονται στην παραγωγή «εντάσεως τεχνολογίας και εξειδικευμένης εργασίας» εμπορευμάτων. Οι λόγοι είναι (i) η ύπαρξη «εξωτερικών και εσωτερικών οικονομιών κλίμακας» (βλέπε π.χ. Krugman και Obstfeld, 2011α, κεφ. 6), (ii) η ευθυγράμμιση του ενδοζωνικού προτύπου εξειδίκευσης με την κλίμακα των συγκριτικών πλεονεκτημάτων, και (iii) η έκφραση όλων των ενδοζωνικών τιμών σε ένα και το αυτό «σκληρό» νόμισμα, το ευρώ, η οποία εξασθενεί σημαντικά την ανταγωνιστικότητα (μετρούμενη σε όρους πραγματικής συναλλαγματικής ισοτιμίας) των χωρών χαμηλής παραγωγικότητας ως προς τον υπόλοιπο κόσμο (ειδικά για την περίπτωση της ελληνικής οικονομίας, βλέπε Οικονόμου *et al.*, 2010, κεφ. 2 και 4).

2. Το δεύτερο πρόβλημα είναι ότι οι εθνικές αρχές βρίσκονται με ελάχιστα μέσα-εργαλεία στη διάθεσή τους. Και δεν χρειάζεται να τονιστεί ότι αυτό το πρόβλημα είναι πολύ πιο έντονο για τις υστερούσες σε παραγωγικότητα χώρες, γεγονός που εξάλλου διαπιστώθηκε και εμπειρικά στο πλαίσιο της τελευταίας διεθνούς κρίσης.

3. Το τρίτο πρόβλημα είναι ότι, σε συνθήκες ενιαίου επιτοκίου και μη μετακίνησης του εργατικού δυναμικού, η αύξηση των πραγματικών μισθών σε μία χώρα τείνει να είναι εφικτή μόνον με τη μείωση των πραγματικών μισθών σε μία άλλη.⁷ Κατά συνέπεια δημιουργούνται αμφιβολίες για το κατά πόσον οι εργαζόμενοι,

των): «Τα αυτοποιητικά συστήματα είναι συστήματα τελεστικής κλειστά, τα οποία αυτοαναπαράγονται με μία «κυκλικότητα βάσης», δηλαδή με το να παράγουν μέσα σε ορισμένη χωρική ενότητα, μέσα σε ένα δίκτυο από παραγωγικές διαδικασίες και με τη βοήθεια των στοιχείων από τα οποία αποτελούνται, τα στοιχεία από τα οποία αποτελούνται. [...] Στην ενδότερη δομή της αυτοημιωχισέως τους είναι συστήματα κλειστά, δηλαδή τελείως ανεπηρέαστα από το περιβάλλον τους. [...] Η έξωθεν ηνιόχηση του ιδιάζοντος σε κάθε σύστημα τελεστικού μηχανισμού δεν είναι δυνατή, αν δεν θέλει κανείς να καταστρέψει την αυτοποιητική ποιότητα του συστήματος. [...] Είναι παρ' όλα αυτά αναγκαίο να θυμόμαστε ότι η τελεστική κλειστότητα ενός αυτοποιητικού συστήματος αφορά μόνο την κυκλικότητα βάσης στην αυτοηνιόχηση της ιδιοαναπαραγωγής. Από άλλες απόψεις και ιδιαίτερα σε σχέση με τη λήψη ενέργειας και τη συγκέντρωση πληροφοριών [...] το σύστημα είναι τελείως και κατ' ανάγκην ανοιχτό.» (Willke, 1996, σσ. 85-86).

⁷ Έχω κατά νουν τη λεγόμενη «διεθνή καμπύλη πραγματικών μισθών-επιτοκίου», επί της οποίας κάθε μία μεταβλητή συνδέεται αντιστρόφως με κάθε μία άλλη (βλέπε π.χ. Evans, 1984, pp. 204-210, και Steedman, 1993, κεφ. 9-10).

ως ενιαίο σύνολο, μπορούν να συμμεριστούν το ευρωπαϊκό όραμα.

Το κατά σειρά τρίτο πρόβλημα επιλύεται με την ελεύθερη μετακίνηση του εργατικού δυναμικού. Ωστόσο, αυτή η μετακίνηση ενεργοποιεί, όπως ήδη αναφέρθηκε, το «νόμο των απολύτων πλεονεκτημάτων» και, έτσι, τελικά, διογκώνει το πρώτο πρόβλημα, αν και αμβλύνει το κατά σειρά δεύτερο πρόβλημα (όπως συνάγεται από τη λεγόμενη «Θεωρία των Άριστων Νομισματικών Περιοχών» – βλέπε π.χ. Krugman και Obstfeld, 2011β, σσ. 482-505, και Μαριόλης, 2009). Έπεται, λοιπόν, ότι το κατά σειρά πρώτο πρόβλημα είναι το κυριότερο. Φυσικά, *όχι για όλους, αλλά για τις υστερούσες σε παραγωγικότητα χώρες*. Αυτές οι χώρες οφείλουν, όμως, να προσαρμοστούν στους κανόνες του συστήματος του ευρώ. Εάν δεν τα καταφέρουν, θα συνδέσουν, στην καλύτερη περίπτωση, την τύχη τους με την πορεία ορισμένων, ελάχιστων, παραγωγικών κλάδων και, τελικά, θα μετατραπούν, πιθανότατα, σε παρηκμασμένες περιφέρειες της Ενωμένης Ευρώπης, ακριβώς όπως η περιοχή των Κεντρικών Απαλαχίων των ΗΠΑ, η οποία περιλαμβάνει το Ανατολικό Κεντάκυ και τμήματα διαφόρων γειτονικών πολιτειών: Εξαρθρήθηκε από την εξόρυξη άνθρακα και οδηγήθηκε, από το 1945 και μετά, όπου έγινε υποκατάσταση του άνθρακα με πετρέλαιο και φωτιάριο, στον οικονομικό και κοινωνικό μαρασμό. Ενώ ο συνολικός πληθυσμός των ΗΠΑ αυξήθηκε, έως σήμερα, κατά πάνω από 80%, ο πληθυσμός της εν λόγω περιοχής μειώθηκε, συνεπεία σκληρών οικονομικών συνθηκών και της επακόλουθης μετανάστευσης, κατά πάνω από 67%.

Καίτοι αυτά, και όχι άλλα, φαίνεται να είναι τα προβλήματα του συστήματος και η λύση τους, ορισμένοι αρέσκονται να ασκούν κριτική στα «κριτήρια του Μάαστριχτ» στη βάση του ότι δεν περιελάμβαναν δείκτες για την ανεργία και το εξωτερικό έλλειμμα και χρέος. Όμως, πρώτον, ο κεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγής δεν λειτουργεί, εκ της φύσεώς του, με στόχο την εξάλειψη ή έστω την ελαχιστοποίηση της ανεργίας, αλλά με στόχο τη μεγιστοποίηση του ατομικού ποσοστού κέρδους, και, δεύτερον, ως μας υποδειξουν εκείνες τις κεφαλαιοκρατικές χώρες, οι οποίες έθεσαν επί μακρόν στον εαυτό τους κριτήρια για το μέγιστο αποδεκτό ποσοστό ανεργίας. Τέλος, αφού τα «κριτήρια του Μάαστριχτ» συντάχθηκαν με στόχο την Ενωμένη Ευρώπη, η συμπερίληψη κριτηρίων για τον εξωτερικό τομέα δεν θα είχε κανένα νόημα. Ποιος γνωρίζει, για παράδειγμα, το ύψος και τη σύνθεση του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών της Πελοποννήσου; Στην Ετήσια Έκθεσή του για το έτος 1999, ο τότε Διοικητής της Τράπεζας της Ελλάδος, κ. Α. Παπαδήμος, είχε δώσει μία πολύ εύστοχη διατύπωση: «Η σημασία του ελλείμματος τρεχουσών συναλλαγών, ως παράγοντα που επηρεάζει τις συνθήκες στις αγορές συναλλάγματος και την ισοτιμία της δραχμής, θα απονήσει με την ένταξη της χώρας στη ζώνη του ευρώ. Η πληροφόρηση όμως που θα παρέχει το ύψος του ελλείμματος αυτού [Γιατί «ελλείμματος»; Προφανώς, σε αντίθεση με άλλους, ο Διοικητής δεν έτρεφε αυταπάτες – Θ. Μ.] θα εξακο-

λουθήσει να έχει σημασία, ως δείκτης της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας, στο νέο οικονομικό περιβάλλον που θα διαμορφωθεί με την υιοθέτηση του ενιαίου νομίσματος [Γιατί «νέο»; Προφανώς, σε αντίθεση με άλλους, ο Διοικητής αντιλαμβανόταν ότι η αντικατάσταση της δραχμής με το ευρώ δεν συνιστά απλώς και μόνον αλλαγή ονόματος – Θ. Μ.]. Η αύξηση της παραγωγικότητας και η μακροπρόθεσμη ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας των ελληνικών προϊόντων και υπηρεσιών θα συναρτώνται στο μέλλον κυρίως με την υλοποίηση των απαραίτητων διαρθρωτικών μεταβολών για την αποτελεσματικότερη λειτουργία των αγορών και των επιχειρήσεων, τον εκσυγχρονισμό του κράτους και τη βελτίωση των υποδομών της οικονομίας.» (σελ. 48 – πρόσθετη έμφαση).

5. Συμπερασματικές παρατηρήσεις

«Και αν υπάρχει, είναι ακατάληπτο στον άνθρωπο. Και αν είναι καταληπτό, δεν μπορεί να μεταδοθεί και να εξηγηθεί στον πλησίον.»

Γοργίας, *Περί του Μη Οντος ή Περί Φύσεως*

Το σύστημα του ευρώ διαθέτει αξιοσημείωτη συνοχή και διαπνέεται από μεγαλειώδες όραμα. Η δημιουργία της πλήρως Ενωμένης Ευρώπης θα σημαίνει τη ρύθμιση (εάν όχι την επίλυση) μίας βασικής αντίφασης του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής, αυτήν ανάμεσα στην εθνική συγκρότησή του και τη διεθνοποίησή του, σε μία εκτενή και σημαντική περιοχή του πλανήτη. Όσες χώρες ανταπεξέλθουν στις απαιτήσεις θα αναβαθμιστούν, όσες δεν ανταπεξέλθουν θα υποβαθμιστούν, αλλά το συνολικό αποτέλεσμα θα είναι θετικό σε όρους κεφαλαιοκρατικής αποτελεσματικότητας. Συνεπώς, η αποχώρηση μίας χώρας από το ευρώ, υπό την πίεση των τρεχουσών εξελίξεων, πρέπει να αποφευχθεί, διότι ενδέχεται να αποδειχθεί καταστροφική.⁹ Καταστροφική για ποιόν; Φυσικά για το εν λόγω όραμα. Εάν πρόκειται για μία σχετικά προηγμένη χώρα, όπως η Ιταλία, τότε αυτή δεν θα διατρέξει σοβαρούς κινδύνους εκτός ευρώ. Παράλληλα, τίποτε δεν προοιωνίζει ότι τα δεινά των μισθωτών της θα είναι περισσότερα εκτός παρά εντός της ΖΕ. Εάν πρόκειται για μία χώρα όπως η Ελλάδα, τότε αυτή έχει ήδη καταστραφεί σε σημαντικότατο βαθμό, σύμφωνα με επίσημα χείλη. Διότι ποιο είναι το κεντρικό επιχείρημα όλων εκείνων των ειδικών, οι οποίοι υποστηρίζουν ότι η επιστροφή

⁸ Παραμένει, ωστόσο, αδιευκρίνιστο τι εννοείται, εδώ, ως «εκσυγχρονισμός του κράτους» και πώς θα συντελεστεί η βελτίωση των υποδομών σε εθνικές οικονομίες, οι οποίες όχι μόνον διαθέτουν ελάχιστους βαθμούς αυτονομίας στην άσκηση οικονομικής πολιτικής αλλά και αγωνίζονται να επιβιώσουν στον άνευ φραγμών διεθνή ανταγωνισμό.

⁹ Εις το όνομα, ίσως, κάποιου ιδεατού διεθνισμού, ορισμένοι χρωματίζουν αρνητικά ή, μάλλον, συμβολοποιούν ένα τέτοιο ενδεχόμενο με τις λέξεις: «αναδίπλωση στο εθνικό κράτος». Δεν είμαι βέβαιος ότι είχαν την αυτή στάση στην περίπτωση των εκτεταμένων «εθνικών αναδιπλώσεων» που ακολούθησαν την αποσύνθεση της ΕΣΣΔ.

στη δραχμή και η υποτίμηση θα είναι καταστροφική; Ότι «η Ελλάδα δεν παράγει τίποτε για τη διεθνή αγορά και, άρα, η υποτίμηση και η ανάκτηση μέσων οικονομικής πολιτικής δεν θα την βοηθήσουν σε τίποτε». Αλλά αυτό, στο βαθμό που ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα, σημαίνει ακριβώς ότι η Ελλάδα έχει ήδη βασικά καταστραφεί και, συνεπώς, θα καταστρέφεται ακόμα περισσότερο όσο θα συμμετέχει σε ένα σύστημα που διέπεται από τον ευθύ και απεριόριστο κεφαλαιοκρατικό ανταγωνισμό. Τέλος, ας μην λησμονήσουμε να θέσουμε και το ακόλουθο ερώτημα, το οποίο βλέπω να παρακάμπτεται με αδικαιολόγητη άνεση στο δημόσιο διάλογο: Αυτοί οι ειδικοί δεν ήταν και εκείνοι που μας διαβεβαίωσαν, έως και πριν από μία δεκαετία, για την «ισχυρή Ελλάδα»; Πώς συντελέστηκε αυτό το άγιο θαύμα; Δηλαδή, τι συνέβη, μέσα σε τόσο σύντομο χρονικό διάστημα, και φτάσαμε από – την κατά την άποψή τους – «ισχυρή Ελλάδα» στην – πάλι κατά την άποψή τους – «Ελλάδα που θα καταστραφεί με τη δραχμή»; Ήταν θέλημα Θεού, έργο των Δυνάμεων του Κακού ή αποτέλεσμα του συστήματος του ευρώ; Ας αναλογισθούμε.

Παράρτημα: Παραγωγικότητες, Μισθοί και Ενδοζωνικό Εμπόριο

Ας υποθέσουμε, χωρίς βλάβη του κεντρικού επιχειρήματος, ότι η ΖΕ (i) είναι ένα κλειστό σύστημα παραγωγής n , στο πλήθος, διεθνώς εμπορεύσιμων εμπορευμάτων, μέσω του εαυτού τους και εθνικά ομοιογενούς εργασίας, το οποίο δεν χρησιμοποιεί ούτε πάγιο κεφάλαιο ούτε διαδικασίες συμπαραγωγής (joint production – βλέπε Sraffa, 1960, Part 2), (ii) αποτελείται από δύο χώρες, την Α και την Β, όπου η Α είναι η τεχνολογικά απολύτως προηγμένη χώρα, δηλαδή αυτή με την υψηλότερη παραγωγικότητα εργασίας και κεφαλαίου σε όλους τους τομείς παραγωγής και ανεξαρτήτως των ισχυόντων τιμών των εμπορευμάτων και του επιτοκίου (στη γενική περίπτωση, οι παραγωγικότητες δεν εξαρτώνται μόνον από τα τεχνικά δεδομένα της παραγωγής, αλλά και από τις τιμές των εμπορευμάτων, οι οποίες είναι, με τη σειρά τους, πολύπλοκες συναρτήσεις του επιτοκίου: βλέπε Sraffa, 1960, §§4 and 44, chs 3 and 6, και Rymes, 1971), και (iii) υφίσταται μόνον διακρατικό εμπόριο (το οποίο είναι, ως γνωστόν, η κυρίαρχη μορφή διεθνούς εμπορίου ανάμεσα σε χώρες με διαφορετικά επίπεδα ανάπτυξης – βλέπε π.χ. Krugman και Obstfeld, 2011α, κεφ. 6).

Έστω p_j η ενδοζωνικά ισχύουσα τιμή 1 μονάδας του εμπορεύματος $j = 1, 2, \dots, n$, το οποίο παράγεται, ας υποθέσουμε καταρχάς, και στις δύο χώρες. Συνεπώς, μπορούμε να γράψουμε:

$$p_j = (C_j^K + w^K L_j^K) (1 + r), \quad K = A, B \quad (1)$$

όπου C_j^K είναι το κόστος σε μέσα παραγωγής για την παραγωγή 1 μονάδας του εμπορεύματος j στη χώρα K , w^K το εθνικά ενιαίο χρηματικό ωρομίσθιο, L_j^K οι μονάδες εργασίας που απαιτούνται για την παραγωγή 1

μονάδας του εμπορεύματος j στη χώρα K , και r το ενδοζωνικά ενιαίο επιτόκιο (ποσοστό κέρδους).

Επιλύοντας την εξίσωση (1) ως προς το w^K λαμβάνουμε:

$$w^K = P_j^K \quad (2)$$

όπου

$$P_j^K \equiv (1 + r)^{-1} P_{L_j^K} [1 - r (P_{C_j^K})^{-1}]$$

$$P_{L_j^K} \equiv (p_j - C_j^K) (L_j^K)^{-1}$$

$$P_{C_j^K} \equiv (p_j - C_j^K) (C_j^K)^{-1}$$

Τα μεγέθη $P_{L_j^K}$, $P_{C_j^K}$ είναι οι παραγωγικότητες της εργασίας και του κεφαλαίου, αντιστοίχως, στους εθνικούς τομείς παραγωγής του εμπορεύματος j , ενώ το μέγεθος P_j^K δύναται να νοηθεί ως σύνθετος δείκτης της συνολικής (εργασίας και κεφαλαίου) παραγωγικότητας. Διαιρώντας κατά μέλη τις εξισώσεις (2) προκύπτει:

$$w^A (w^B)^{-1} = P_j^A (P_j^B)^{-1} \quad (3)$$

η οποία δηλώνει ότι υπάρχει αμφοιμονοσήμαντη σχέση ανάμεσα στα εθνικά ωρομίσθια και στις εθνικές παραγωγικότητες και, ειδικότερα, ότι $w^A > w^B$, ανεξαρτήτως του ύψους του r (εφόσον $P_{L_j^A} > P_{L_j^B}$ και $P_{C_j^A} > P_{C_j^B}$). Τέλος, όπως εύκολα συνάγεται, όταν

$$w^A (w^B)^{-1} > (<) P_j^A (P_j^B)^{-1} \quad (4)$$

τότε το εμπόρευμα j παράγεται, τελικά, μόνον στη χώρα Β (μόνον στη χώρα Α), διότι αυτή το προσφέρει σε χαμηλότερη τιμή.

Παράδειγμα: Όταν $n = 3$,

$$\max \{P_j^A (P_j^B)^{-1}\} = P_2^A (P_2^B)^{-1} = 5$$

$$\min \{P_j^A (P_j^B)^{-1}\} = P_1^A (P_1^B)^{-1} = 2$$

και ισχύσει π.χ.

$$2 = P_1^A (P_1^B)^{-1} = w^A (w^B)^{-1} < P_3^A (P_3^B)^{-1} < P_2^A (P_2^B)^{-1} = 5$$

τότε η χώρα Α παράγει και τα τρία εμπορεύματα, η χώρα Β παράγει μόνον το εμπόρευμα 1 και ο μισθός της είναι δύο φορές μικρότερος από αυτόν της χώρας Α. Για να μπορέσει η χώρα Β να παράγει και τα τρία εμπορεύματα, θα πρέπει ο μισθός της να γίνει 5 φορές μικρότερος από αυτόν της χώρας Α (οπότε η χώρα Α θα παράγει μόνον το εμπόρευμα 2), ήτοι

$$2 = P_1^A (P_1^B)^{-1} < P_3^A (P_3^B)^{-1} < w^A (w^B)^{-1} = P_2^A (P_2^B)^{-1} = 5$$

Άρα, σε κάθε περίπτωση, δηλαδή ανεξαρτήτως του σε ποια (ή ποιες) χώρες παράγεται τελικά κάθε ένα εμπόρευμα, και υπό την αντικειμενική προϋπόθεση ότι κάθε χώρα παράγει τουλάχιστον ένα εμπόρευμα, το γινόμενο $w^A (w^B)^{-1}$ είναι μικρότερο ή ίσο από το μέγιστο των γινομένων $P_j^A (P_j^B)^{-1}$ και μεγαλύτερο ή ίσο από το ελάχιστο των γινομένων $P_j^A (P_j^B)^{-1}$ και, συνεπώς, κατανάγκη μεγαλύτερο του 1.

Επομένως, στο παρόν σύστημα, όπου το επιτόκιο είναι ενιαίο και η δυνατότητα αναπροσαρμογών της συναλλαγματικής ισοτιμίας δεν υφίσταται, οι εθνικές πολιτικές δεν μπορούν παρά να στοχεύουν σε αναπροσαρμογές του ωρομισθίου, με γνώμονα την εξίσωση (3), προκειμένου να επηρεάζουν την ενδοζωνική ανταγωνιστικότητα του εθνικού υποσυστήματος. Ωστόσο, το ωρομίσθιο της τεχνολογικά υστερούσας χώρας είναι νομοτελειακά μικρότερο από αυτό της υπερτερούσας χώρας, ενώ ο λόγος τους φράσσεται από τον ελάχιστο και τον μέγιστο λόγο των τομακών συνολικών παραγωγικότητων.

Αναφορές

- Brewer, A. (1985) Trade with fixed real wages and mobile capital, *Journal of International Economics*, 18, pp. 177-186.
- Δορμπαράκης, Π. Χ. (1993) *Ετυμολογικό Ερμηνευτικό Λεξικό της Νεοελληνικής κατά Ετυμολογικές Οικογένειες*, Αθήνα, Σπουδή.
- Evans, D. (1984) A critical assessment of some neo-Marxian trade theories, *Journal of Development Studies*, 20, pp. 202-226.
- Krugman, P. και Obstfeld, M. (2011α) *Διεθνής Οικονομική*, Τόμος Α, Αθήνα, Κριτική.
- Krugman, P. και Obstfeld, M. (2011β) *Διεθνής Οικονομική*, Τόμος Β, Αθήνα, Κριτική.
- Μαριόλης, Θ. (1999) Ευρωπαϊκή Οικονομική και Νομισματική Ένωση, στο: Θ. Μαριόλης και Γ. Σταμάτης (1999) *ΟΝΕ και Νεοφιλελεύθερη Πολιτική*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.
- Μαριόλης, Θ. (2009) Η Ζώνη του Ευρώ και η Διεθνής Οικονομική Κρίση, στο: Θ. Μαριόλης (2011) *Ελλάδα, Ευρωπαϊκή Ένωση και Οικονομική Κρίση*, Αθήνα, Matura.
- Μαριόλης, Θ. (2010α) Όψεις της Παραγωγής και Κατανομής Εισοδήματος στην Ελληνική Οικονομία, στο: Θ. Μαριόλης (2011) *Ελλάδα, Ευρωπαϊκή Ένωση και Οικονομική Κρίση*, Αθήνα, Matura.
- Μαριόλης, Θ. (2010β) Περί Εξωτερικού Εμπορίου, στο: Θ. Μαριόλης (2010) *Δοκίμια στη Λογική Ιστορία της Πολιτικής Οικονομίας*, Αθήνα, Matura.
- Μαρξ, Κ. (1978) *Το Κεφάλαιο*, Τόμος 3, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή.
- Μπάρροουζ, Ο. (1979) Σέκτες και Θάνατος, στο: Ο. Μπάρροουζ (2000) *Η Σταϊντολογία και τα Συστήματα Ελέγχου*, Αθήνα, Ελεύθερος Τύπος.
- Mariolis, T. (2004) Pure joint production and international trade: a note, *Cambridge Journal of Economics*, 28, pp. 449-456.
- Mariolis, T., Soklis, G. and Groza, H. (2012) Estimation of the maximum attainable economic dependency ratio: evidence from the symmetric input-output tables of four European economies, *Journal of Economic Analysis* (forthcoming).
- Οικονόμου, Γ., Σαμπεθιά, Ι. και Συμγιάννης, Γ. (επιμ.) (2010) *Ισοζύγιο Τρεχουσών Συναλλαγών της Ελλάδος: Αιτίες Ανισορροπιών και Προτάσεις Πολιτικής*, Αθήνα, Τράπεζα της Ελλάδος, Ιούλιος 2010.
- Rymes, T. K. (1971) *On Concepts of Capital and Technical Change*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Sraffa, P. (1960) *Production of Commodities by Means of Commodities. Prelude to a Critique of Economic Theory*, Cambridge, Cambridge University Press (ελληνική έκδοση (1985): Θεσσαλονίκη, Σύγχρονα Θέματα, Προλογικό Σημείωμα: Γ. Κριμπάς, Μετάφραση: Σ. Βασιλάκης).
- Steedman I. (1993) *Διεθνές Εμπόριο*, Αθήνα, Κριτική.
- Steedman, I. (ed.) (1979) *Fundamental Issues in Trade Theory*, London, Macmillan.
- Willke, H. (1996) *Εισαγωγή στη Συστημική Θεωρία*, Αθήνα, Κριτική.